

A szellemi szabadság perspektívái

A jugoszláviai művészeti színtér kontextusa a neavantgárd virágzásának időszakában

SIRBIK ATTILA

Kassák Múzeum, 2019. IX. 14. – 2020. I. 5.

Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, 2019. IX. 12. – XI. 17.

A jugoszláviai neavantgárd, azon belül is a zágrábi Gorgona és a szabadkai Bosch+Bosch csoport belső (házi) kontextusát Jugoszlávia – a 20. század első felének utolsó éveiben és második felének elején jelentkező – társadalmi, politikai és kulturális körülményei képezik, amit legfőképpen a hidegháború idején, a szovjet minta alapján működő szocreál elnyomó, mindent átfogó ideológiája alkot. Majd a Jugoszlávia és a Szovjetunió közötti politikai szakítás – amelyet az 1948-as Kominform-határozat okoz¹ – a Nyugat felé történő mérsékelt nyitást, egy sokkal toleránsabb kulturális és művészeti légkört hoz magával, elősegítve a háború utáni modernizmus különböző modelljeinek megjelenését és megerősödését. A távlatokat nyitó művészeti légkör átalakulását a jugoszláv külpolitika egyensúlyra törekvő stratégiája támogatta a Kelet és a Nyugat határán. Az utóbbihoz való egyre fokozottabb kötődés következménye volt egy intézményesített művészeti rendszer létrehozása, aminek köszönhetően a 20. század 50-es éveinek közepére kialakult az új mainstream, amit a művészettörténetben egyszerűen csak szocialista modernizmusnak neveztek el. Ennek fő mozgatórugói a külföldről importált látványos művészeti produkciók – mint például a *Kortárs francia művészet* elnevezésű kiállítás 1952-ben, Henry Moore önálló kiállítása 1955-ben, az Egyesült Államok kortárs képzőművészetét bemutató kiállítás a New York-i Modern Művészetek Múzeumának tolmácsolásában – voltak a fővárosban, Belgrádban, illetve a köztársaság más fontos központjaiban. Jugoszlávia ebben az időszakban rendszeresen képviselteti magát olyan rangos kortárs képzőművészeti eseményeken, mint a velencei, a tokiói vagy a Sao Paulo-i biennálé. Az 1961-ben Párizsban megrendezésre kerülő *Kortárs jugoszláv*

SZALMA LÁSZLÓ: *Hommage a Dadához*, 1972, fekete-fehér fotó, toll, papír, kollázs, 47×32,3 cm

Marinko Sudač Gyűjtemény, HUNGART © 2019

művészet című kiállítás kapcsán Michel Ragon francia műkritikus, hangsúlyozva annak különbségét a vasfüggönyön túli más országokkal szemben, a következőket írja: „Jugoszláviában a kortárs művészet egyenlő a hivatalos művészettel”. Röviden: a szocialista Jugoszlávia nemcsak a Nyugattal fennálló politikai és gazdasági, hanem a kulturális kapcsolatok megerősítésére is törekszik a kortárs modernista művészet kultúrpolitikai és anyagi támogatásának elvét bevezetve. Mindezek ellenére azonban vitatható és megkérdőjelezhető az így kialakuló hivatalos művészeti diskurzus és az is,

hogy kik lehettek azok a kiváltságosok, akik élvezhették ezt a támogatást. A Gorgona vagy a Bosch+Bosch csoport tagjai egészen biztos, hogy nem kerültek tűzközelbe, de nem is törekedtek erre. Művészetükre nem húzható rá a szocialista esztétika, a hivatalosan elfogadott kortárs művészet úgynevezett „lágy” vagy „középső” kategóriáinak jellemzője, ami egyértelműen az akkori politikai irányt és társadalmi mentalitást erősítette és támogatta.

Mind a Gorgona, mind pedig a Bosch+Bosch csoport célja a szellemi és intellektuális szabadság keresése volt. Kreatív elképzeléseik eltéréseitől függetlenül a csoportokat az abszurditás, az üresség és a monotonitás esztétikai kategóriákként való elismerése, a nihilizmus és a metafizikai irónia iránti hajlandóság tartotta össze. Éppen ezért volt fontos ezeknek a csoportoknak az egyfajta ellenkultúráként tétéleződő vitális energiája a mainstreammal szemben.

Jugoszlávia művészeti eseményeinek történetében kiemelkedő szerepet tölt be e két képzőművészeti/művészeti csoportosulás. Mindkettő a képzőművészek mellett kritikusokból, művészettörténészekből állt össze.

SLAVKO MATKOVIĆ: *Rolling Stones élőben az utcában,* 1971, letraset, nyomtatás, papír, 24,6×18,5 cm

Marinko Sudač Gyűjtemény, HUNGART © 2019

fotó: Gábor Balázs

Szerbiában a javarészt középiskolásokból álló csoportosulást Bosch+Bosch (akkor még fonetikusán Boš+Boš, amit Szombathy Bálint javaslatára nemzetköziesítettek) néven alapította Slavko Matković a Triglav cukrászdában, Szabadkán 1969. augusztus 27-én. Ma már a hely sem létezik, és Matković sincs közöttünk. Szabadkán a csoport 50 éves évfordulójáról egyetlen gerillaakció emlékezett meg, egy stenciles felfújás a valamikori cukrászda (ma drogéria) falán: BOSCH+BOSCH 1969–2019.² Eredetileg, helyi előzményekből fakadóan, a

Kiállítási enteriőr *A Bosch+Bosch csoport és a vajdasági neoavangárd mozgalom* című kiállításon

© Ludwig Múzeum – Kortárs Művészeti Múzeum, Adattár és Digitális Archívum

szabadkai Ifjúsági Tribün által szervezett éves vagy szezonális kiállítások mentén alakult, amelyen előző évben a csoport tagjai is részt vettek.

A Gorgona csoport 1959 és 1966 között működött intenzíven. Annak ellenére, hogy már több mint fél évszázada a valaha volt Jugoszláviában alapították, a kelet-európai művészek és művészettörténészek nemzedékei gondolják úgy, hogy a csoport rövid életű művészeti munkája egyik alapköve a konceptualizmus későbbi fejlődésének. A történelmi avangárd, illetve a második világháború utáni időszak neoavangárd

foto: Simon Zsuzsanna

foto: Simon Zsuzsanna

űjságokban, értelmezhetetlen és cél nélküli, egymásnak írt levelek, intellektuális játékok, szabályok és végeredmény nélkül, különféle szituációk fotódokumentációi, kollektív alkotások elképzeléseinek ironikus kommentekkel ellátott, ősi nyelveken írt jegyzőkönyvei, kivitelezhetetlen művek dokumentációi. A nagyközönség először 1961-ben szerzett tudomást a létezésükről, amikor is egy, a csoport nevével azonos című folyóiratot, a világháború utáni egyik első szamizdatot jelentettek meg. Az első lapszám kézről kézre terjedt, és gyorsan el is neveztek antimagazinnak annak érdekében, hogy hangsúlyozzák az irodalmi és művészeti folyóiratok megszokott kifejezési formáitól való elkülönülést. Valójában olyan gyakorlat volt ez, amelyből kinőtte magát a művészkönyv, a könyvobjekt, a könyv mint művészeti tárgy. Az antimagazin kifejezés többek között arra is utalt, hogy nem egy koherens szellemi program kifejtése volt a céljuk. Együttlétük sokkal inkább a közös munka lehetőségének kötöttségek és kompromisszumok nélküli fenntartására irányult. Az avantgárd folyóiratok hagyományához híven ugyanakkor a tizenegy lapszámot megért antimagazin is nemzetközi horizontú volt, szerzőik között olyan alkotók szerepeltek, mint Victor Vasarely, Dieter Roth vagy Piero Manzoni.

A kiállítás a magazin nemzetközi kapcsolatrendszerén keresztül mutatja be a művészeti információk áramlását, a különböző

tendenciák egymásra hatását, a neoavantgárd hálózatok szerveződését, mellyel szervesen kapcsolódik a Kassák Múzeumban évek óta zajló folyóirat-kutató programhoz. A bemutatásra kerülő anyag a közel húsz ezer műalkotást és dokumentumot (köztük videófelvételeket és filmeket is) tartalmazó zágrábi Marinko Sudač gyűjteményéből származik, amely a régió legnagyobb és egyben legteljesebb avantgárd kollektíója.

A Ludwig Múzeumban megrendezett *A Bosch+Bosch csoport és a vajdasági neoavantgárd mozgalom* című kiállítás közel ötszáz műtárgy bemutatásával ad átfogó képet a vajdasági neoavantgárd mozgalomról, bepillantást kínál a 60-as és a 70-es évek törekvéseibe, valamint a helyi előzményeket is megismerteti a látogatókkal. Az anyag szintén a zágrábi Marinko Sudač Gyűjtemény jóvoltából és egyéb forrásokból került a közönség elé, első ízben mutatva be a csoport teljes ívét,

Kiállítási enteriőr **JULIJE KNIFER** *A Gorgona antimagazin 2.* lapszámának tervével (1961, kollázs, papír, 110×20 cm)

Marinko Sudač Gyűjtemény

mozgalmai mind valamilyen közös elv alapján csoportosultak, a Gorgona esetében azonban ilyesmiről szó sem volt. Inkább léteztek, mint cselekedtek, mondja róluk Nena Dimitrijević művészettörténész. Eleinte minden terv nélkül találkoztak, megosztották egymással hétköznapijaikat. A Gorgona kapcsán fontos megértenünk azt, hogy nem az volt a céljuk, hogy közös kiállításokat szervezzenek, hanem hogy destabilizálják és dematerializálják a művészetet. Művészetük megértéséhez elengedhetetlenül szükséges művészi magatartásuk jellemzése: a hagyományos kiállítás-megnyitók megzavarása performanszokkal, valós vagy fiktív hirdetések megjelentetése

kivételesen összetett tevékenységét. Csernik Attila, Ladik Katalin, Kerekes László, Slavko Matković, Szalma László, Szombathy Bálint és Ante Vukov munkásságának központi elemeit dolgozza fel a kiállítás. A 60-as és a 70-es évek magyar művészeti progressziójának meghatározott sejtjeivel is kapcsolatot ápoló szabadkai Bosch+Bosch csoport arculatára jelentős mértékben rányomta bélyegét a határváros kettős kulturális identitásának és nyelvhasználatának a tudata. Miért annyira fontos ez a létállapot, ez a közties tér? Többek között újra és újra végig kell gondolnunk – egyre több nézőpontból – a kisiklásokat, a menekülés mítoszait, anyanyelvi kultúránk lehetőségeit, a peremkultúra távlatait.

A kollektíva tolmácsolta a korai magyar avantgárd nemzetközi értékeit a délszláv térség felé, miközben ez utóbbi kortárs törekvéseiről a magyarországi művészeti közeg felé tudósított. Közvetítő szerepét 1976-ig tartó fennállásának folyamán mindvégig küldetesként értelmezte. A csoport a szerb, a multietnikus jugoszláv és a magyar kultúra határterületein tevékenykedett, vagyis a „megvalósult” szocializmus (Magyarország mint a Varsói Szerződés egyik tagállama), a szocialista öngazgatás (Jugoszlávia közties, el nem kötelezett pozíciója) és a Nyugat mezsgyéin. Ez a művészi és élethelyzet tette lehetővé, hogy olyan „nomád csoportosulásként” tétéleződjön, amely a nyitott jugoszláv művészi térségben Kelet és Nyugat között kommunikál.

A magyar főváros közönsége egy nyelvi és műfaji szempontból érdekfeszítően gazdag történeti anyagot ismerhet meg, amelynek elágazásaiban ott találjuk a városi és a természeti környezetben végbe vitt művészi beavatkozásokat, a tájművészetet (land art), a szegény művészetet (arte povera), a projektművészetet, az írott és a grafvizuális

Kiállítási enteriőr az előtérben **IVAN KOZARIĆ** *Szféra* (1964, fém, 35×40×61 cm) című művével

Marinko Sudač Gyűjtemény, HUNGART © 2019

költészetet, a szöveges és fogalmi típusú konceptuális művészetet, a vizuális jeltant, a művészi képregényt, a hangköltészetet, a magatartásművészetet (behavioural art), az akcióművészetet, a performanszot, a küldeményművészetet (mail art) és a művészkönyv műfaját. A Bosch+Bosch csoport az ólmos 70-es években a nemzetközi kortárs művészet elgondolásait és híret vitte Keletre, míg Nyugat felé az ott teljességgel ismeretlen kelet-európai undergroundról, konceptualizmusról és neoavantgárd mozgalmakról tudósított.

A két csoport jelentősége az idő múlásával egyre jobban kikristályosodik a kiállítások, az elemző szövegek és művészettörténeti kutatások révén. Sem a Gorgona, s talán a Bosch+Bosch sem volt a szó deklaratív értelmében művészeti csoport, sokkal inkább egy szellemi és intellektuális közösség a tagok tevékenységének egy bizonyos szakaszában, amikor összekötötte őket a közös kulturális, művészeti és világszemlélet. Egy szorongásokkal teli időszakban néhány fiatal felismerte igényeit, közeledett egymáshoz, majd végül az egyéni, társadalmi, politikai körülmények hatására szétesett. Különváltak útjaik, de mindkét csoport maga után hagyott olyan, nemzetközi léptékkel is mérhető materiális nyomokat, gondolatfolyamokat, amelyek dekódolása már a mi feladatunk.

Jegyzetek

- 1 A Kommunista Tájékoztató Iroda, rövidítve Kominform (teljes nevén Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája) Moszkvából irányított nemzetközi kommunista szervezet volt 1947 és 1956 között. Székhelye kezdetben a náci ellen a szovjetekkel vállalt küzdő partizánvezér, Tito marsall ellenőrizte Belgrád. Amikor azonban 1948 júniusában a Moszkva irányában engedetlenkedő Jugoszláviát kizárták a Kominformból, a szervezet (és központi lapja, a Tartós Békéért, Népi Demokráciáért) székhelye Bukarestbe került át. Titóék kiűzése a Kominformból vezette be Jugoszlávia „Informbiro időszakát”, a szovjet blokkal való nyíltan ellenséges viszony éveit.
- 2 Közben az a hír érkezett, hogy mégis lesz Bosch+Bosch-kiállítás a Szabadkai Városi Múzeum rendezésében, csak késnek a pénzek, így eltolódik az év végére.